

Mühacirət ədəbiyyatı

Nikpur Cabbarlı*

UOT: 821.512.162(091)

*Bu iş Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin
İnkişafı Fondunun maliyyə yardımı ilə yerinə yetirilmişdir.
Qrant № EIF-KETPL-2-2015-1(25)-56/48/5*

**AZƏRBAYCAN MÜHACİRƏT ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞI
VƏ
CAĞDAŞ ƏDƏBİ-ELMİ FİKİR**

Açar sözlər: mühacirət, ədəbiyyat tarixi, araşdırma, metodologiya, konsepsiya

Key words: emigrant, history of literature, research, methodology, concept

Ключевые слова: эмиграция, история литературы, исследование, методология, концепция

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpası digər humanitar elmlərlə yanaşı, milli ədəbiyyatşünaslığımızın da qarşısında yeni inkişaf perspektivləri açmış, bir sıra elmi problemlərin həlli ilə bağlı mühüm və təxirəsalınmaz vəzifələri gündəmə gətirmişdir. XX əsr Azərbaycan siyasi mühacirətinin sovet dövründə ideoloji-siyasi motivlərlə yasaqlanmış zəngin bədii və ədəbi-elmi irsinin tədqiqi məhz belə mühüm vəzifələrdəndir. Həmin irsin araşdırılmasının aktuallığı, bir tərəfdən, milli ədəbiyyatımızın və ədəbi-nəzəri fikir tariximizin dolğun, bitkin, hərtərəfli elmi mənzərəsinin yaradılması zərurəti, digər tərəfdən isə onun çağdaş ədəbiyyatşünaslıq üçün metodoloji baxımdan da əhəmiyyətli olması ilə şərtlənir. Belə ki, humanitar sahənin marksist-leninçi ideologiyanın basqısından, partiya nəzarətindən qurtulduğu hazırkı müstəqillik dövründə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə yeni konseptual baxışın formalaşdırılmasında alimlərimiz mühacirət ədəbiyyatşünaslığının qonaqlarından da faydalanırlar. 1990-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq, Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığının araşdırılması yönündə görülən işlər buna sübutdur. Həmin araşdırmalar nəticəsində mühacirətimizin zəngin ədəbiyyatşünaslıq irsi çağdaş elmi dövrüyyəyə daxil olmuş, milli ədəbi-nəzəri fikrimizin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi qəvanılmağa başlamışdır. Biz bu yöndə 2003-cü ilədək görülmüş işlərdən əvvəlki araşdırmalarımızda [1] ətrafı bəhs etdiyimizdən, burada sahənin sonrakı illərdəki (2004-2017) inkişaf yolunu nəzərdən keçirməyə çalışacağıq.

Nəzərdən keçirilən dövrdə mövzu ilə bağlı Tural Hüseynlinin «Hüseyn Cavid və Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığı» monoqrafiyası diqqəti çəkir [2]. Məlumdur ki, milli romantizm ədəbi cərəyanı tarixində özünəməxsus yeri və rolu olan görkəmli şair-dramaturq H.Cavidin yaradıcılığına sovet dövrü ədəbi tənqidinin və ədəbiyyatşünaslığının münasibəti istər sonotkann sağlığında, istərsə də vəfatından sonrakı onilliklərdə (hətta rəsmi bəraət aldıqdan sonra da) birmaneəli olmamış, mürəkəb, ziddiyyətli, bir sıra hallarda isə aşkar qərəzli və qeyri-obyektiv xarakter daşımışdır.

Lakin cavidşünaslıq yalnız sovet dövründə yazılanlardan ibarət deyil. Sovet rejiminin mövcud olduğu 70 il ərzində «dəmir pərdə» arxasında – mühacirətdə də Cavidin irsi araşdırılmış, haqqında məqalələr yazılmış, monoqrafiya çap olunmuş, bu və ya digər münasibətlə onun yaradıcılığında

bəhs edilmişdir. Fəqət sovet dövrü cavidşünaslığından fərqli olaraq, mühacirət cavidşünaslığı sistemli elmi tədqiqatdan kənar qalmışdır. Bunun nəticəsində milli ədəbiyyatşünaslığımızın bu yönü (cavidşünaslıq) barədə təsəvvürlər natamam olaraq qalır. Mühacirət cavidşünaslığı isə, T.Hüseynlinin doğru olaraq qeyd etdiyi kimi, «sovet cavidşünaslığı ilə müqayisədə, məhz onunla kəskin mübahisə mövqeyi və ümumiyyətlə, fərqli münasibətlə böyük Cavid həqiqətini bütünlüklə və tamliq ilə görməyə və ortaya çıxarmağa, dəqiq dəyərləndirməyə kömək edir» [2, s.13].

Bu baxımdan, mövzunun əsas mahiyyəti monoqrafiyanın ikinci və üçüncü fəsilərində əksini tapır. «H.Cavidin yaradıcılığı mühacirət dövrü mətbuatında və siyasi kulturoloji tədqiqatlarda» adlı ikinci fəsildə müəllif, M.Ə.Rəsulzadənin «Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı» əsərindən dramaturqu «Topal Teymur», «Peyğəmbər», «Uçurum», «İblis» və «Sayavuş» pyesləri ilə bağlı fikir və mülahizələri sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının qonaqları ilə müqayisəli surətdə təhlilə cəlb edərək, elmi-nəzəri baxımdan bir sıra əhəmiyyətli nəticələrə gəlir. Daha sonra M.B.Məhəmmədzadənin «Azəri türk ədəbiyyatının dünənə və bu günə» məqaləsindən, «Azərbaycan Misaqi-Millisi» monoqrafiyasından, həmçinin H.Baykarının «Azərbaycan istiqlal mücadiləsi tarixi» kitabından H.Cavid yaradıcılığı ilə bağlı hissələr araşdırma obyektinə çevrilir. Bu zaman sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı ilə aparılan paralellər, müqayisələr nəticəsində T.Hüseynli belə bir düzgün qənaətə gəlir ki, M.Quliyev, H.Zeynalı, M.Hüseyn, Ə.Sultanlı, M.C.Cəfərov kimi alimlərdə müqayisədə mühacirət ədəbiyyatşünaslığının Cavid yaradıcılığını daha obyektiv, qərəzsiz, doğru-dürüst qiymətləndirməsini şərtləndirən başlıca amil «Mədəniyyətin qəyasi siyasəti elmə tabe etdirməkdir» (M.Ə.Rəsulzadə) prinsipinə söykənmişdir. Bu elə bir prinsipdir ki, sovet rejiminin mövcudluğunun bütün 70 il ərzində onun totalitar mahiyyətində tamamilə yad olmuş, mədəniyyət, o cümlədən ədəbiyyat nəinki siyasətə təsir göstərə bilməmiş, əksinə, onun ifadə asılılıqda, onun diqtəsinə əməl etməkdə zorunda qalmışdır. Bu səhifələrin müəllifi 1998-ci ildə müdafiə etdiyi «Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığında klassik irs problemi» mövzusunda namizədlik (falsafa doktoru) dissertasiyasında və onun əsasında nəşr etdirdiyi «Mühacirət və klassik ədəbi irs» monoqrafiyasında həmin prinsipin ədəbiyyat və siyasət məsələsinə yanaşmada mühacirət ədəbi-elmi fikrinin təməli prinsipi olduğunu əsaslandırmışdır. Tədqiqatçı həlaldir ki, T.Hüseynli də həmin prinsipin düzgün qavrayıb, öz monoqrafiyasında tətbiq etmişdir. Bu baxımdan, M.B.Məhəmmədzadənin «Azərbaycan Misaqi-Millisi» əsərinə verilən təhlil xüsusilə səciyyəvidir. Bu əsərində Azərbaycan istiqlali ideyasının intişar tapmasında ədəbiyyat və mədəniyyətin müstəsna önəmli rolunu hərtərəfli əsaslandıran M.B.Məhəmmədzadə həmin prosədə digər sənətkarlarla yanaşı, H.Cavidin də özünəməxsus xidməti olduğunu vurğulamışdır. Həmin məqalələrə xüsusi diqqət yetirən müəllif düzgün olaraq qeyd edir ki, «burada mədəniyyət və siyasət məsələsinin qoyuluşu və həlli üçün götürülmüş istiqamət marksist-leninçi görüşün sinfilik və partiyalıq prinsiplərindən tam mənası ilə fərqlidir, yəni «ədəbiyyat işi ümumproletar işinin» demək, nəticə etibarilə siyasətin «təkcərciyi və vintçiyi» (Lenin) hesab edilmir, əksinə, xüsusi bir yaradıcılıq forması olaraq böyük milli, eyni zamanda, ümumbəşəri əhəmiyyət kəsb edən bir iş kimi dəyərləndirilir» [2, s.85].

Monoqrafiyanın həcmə əsasən böyük – III fəsilə mühacirət ədəbiyyatşünaslarının H.Cavid yaradıcılığı haqqında monoqrafik tədqiqatlarına həsr olunmuşdur. Burada M.H.Türkaqlun «Azərbaycanlı türk şairi Hüseyn Cavid» (İstanbul, 1963) kitabı və S.Təkinin «Azərbaycanı mağdur ünlü şair-dramaturqu Hüseyn Cavid» («Azərbaycan», Ankara, 1987, sayı 261) tədqiqatı tarixi-müqayisəli planda geniş təhlil olunub dəyərləndirilir. M.H.Türkaqlun monoqrafiyasının fasil-fəsil şərhi edən T.Hüseynli mühacirət müəllifinin sovet dövrü cavidşünaslığı, xüsusilə M.C.Cəfərova polemikalarına tarixilik prinsipi ilə yanaşaraq, obyektiv fikirlər söyləyir. Burada onun Cavidin sənətə baxışı və bədii yaradıcılıq metodu ilə bağlı istər sovet, istərsə də mühacirət ədəbiyyatşünaslığının qonaqlarına münasibəti diqqətləyiqdir. H.Cavidin «Afət» əsərində romantizmdən realizmə keçməsi haqqında M.H.Türkaqlun mülahizələri ilə razılaşmayan T.Hüseynli buna bənzər fikirlərə sovet müəlliflərinin araşdırmalarında da rast gəldiyini, lakin onların gərəkliliyi əks etdirmədiyini vurğulayaraq yazır: «Bu fikirlər, bəlkə də, Cavidə müdafiə məqsədi ilə deyilmişdir. Lakin həqiqət budur ki, Cavid yara-

* Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Filologiya elmləri doktoru. E-mail: nikpur@live.com

düclüğün heç bir mərhələsində romantizmdən ayrılmamış, heç bir əsərində realist və ya sosialist realist olmamışdır. Romantizm bütün həyatı və yaradıcılığı boyu Cavidin öz idealini ifadə etmək üçün yeganə bədii inikas üsulu, metodu olmuşdur. Cavid, ümumiyyətlə, sənətə baxış və münasibətinə dərin məhəddən çıxış etmişdir» [2, s.110]. Müəllif bu fikrini Cavidin öz yaradıcılığından – «Azərbaycan dastanından və «Mənim tanrım» şeirindən sıhat götürdüyü misralarla əsaslandırır.

T.Hüseynlinin Cavidin sənət prinsipi ilə bağlı M.H.Türkəqulun fikirlərinə verdiyi təfəssilatlı təhlili də onun cavıdşünaslığın bu probleminə bələdiyyinin göstəricisidir. Belə ki, M.H.Türkəqul öz əsərində Cavid Azərbaycan ədəbiyyatında «sənət sənət üçündür» prinsipinin banisi kimi təqdim edir və onun bu prinsipə görə kommunistlərlə yanaşı, millətçi yazılar tərəfindən də tənqid olunduğunu qəribə hal kimi qiymətləndirərək, bunun səbəbini hər iki tərəfin sənət anlayışını mücərrəd olaraq qəbul etməsində görür. Türkəqula görə, «Caviddəki sənət anlayışını daha geniş mənada mütaləyə etmək lazımdır». Mühacir ədəbiyyatşünasın bu məsələ ilə bağlı fikirlərini T.Hüseynli «XX əsrin 20-60-cı illərində H.Cavidin ictimai həyatdan uzaq düşüb, estetikmə qəpilməkdə günahlandırılana, «sənət sənət üçündür» prinsipini vultqar sosioloji mövqelərdən izah və tənqid edənlərə ən düzgün cavab» [2, s.119] kimi qiymətləndirir.

S.Təkinərin H.Cavid yaradıcılığı ilə bağlı araşdırmalarını, xüsusilə «Azərbaycanın mağdur ünlü şair-dramaturqu Hüseyn Cavid» əsərini ətraflı təhlil edən müəllif burada M.Ə.Rəsulzadənin təsirini də əşkarlaməğa nail olur.

Bütövlükdə, zəngin mənbələr əsasında yazılmış bu monoqrafiya ilə mühacirət cavıdşünaslığı çəğdəş elmi-nəzəri dövriyyəyə daxil olmuş, sahənin gələcək inkişafı üçün yeni perspektivlər yaranmışdır.

Bu sətirələrin müəllifinin «Mühacirət və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri» [3] monoqrafiyası da nəzərdən keçirilən dövrün məhsuludur. Monoqrafiyada M.Ə.Rəsulzadə, M.B.Məhəmmədzadə, Ə.Yurdsevər, Ə.Cəfəroğlu və S.Təkinərin qeyd olunan yüzilin Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif problemlərinə (sovet dövrü, Cənubi Azərbaycan və mühacirət) dair araşdırmaları, tənqidi yazılan nəzərdən keçirilib dəyərləndirilib, bu əsərlərin çəğdəş ədəbiyyatı tarixçiliyi üçün əhəmiyyəti təsbit edilmişdir.

«Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, vəzifələr» II Beynəlxalq elmi konfransın materiallarında dərc olunmuş bir sıra məqalələr araşdırılmış problemnin müxtəlif yönərlərinə həsr edilmiş diqqətli tədqiqatdır.

Atəsmi Mirzəyevin «Səlim Rəfiq Rəfiqoğlu və füzulşünaslığın problemləri» adlı məqaləsi əvvəllər faktiki olaraq araşdırılmamış aktual bir mövzuya konseptual baxışın ifadəsi kimi diqqət çəkir. Belə ki, Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndələrindən olan S.Rəfiqin bir çox əsərləri kimi, 1942-45-ci illər arasında prof. dr. Əli Nihad Tərlənin rəhbərliyi altında yazıldığı, 1948-ci ildə İstanbul Universitetində müdafiə etdiyi «Füzuli» adlı doktorluq dissertasiyası indiyədək Türkiyədə, nə də Azərbaycanda nəşr edilməyindən əlmi dövriyyəddə kəmərdə qalmış, alimin bir sıra digər sanballı araşdırmaları kimi layiqincə dəyərləndirilməmişdir. Türkiyəli araşdırmaçı Hayr Atəş 2016-cı ildə «Səlim Rəfiqin ədəbi-əlmi irsi» mövzusunda fəlsəfə doktoru dissertasiyası müdafiə etsə də, burada əlmin klassik irsə bağlı araşdırmaları, o cümlədən sözügedən əsərinin əlmi dəyəri lazımcına verilməmişdir. Bu məqam peşqar füzulşünas olan A.Mirzəyevin diqqətini cəlb etmiş və o yuxarıda adıçəkilən məqaləsi ilə məşğul olduğu sahənin bu boşluğunu aradan qaldırmağa təşəbbüs göstərmiş və müvəffəq olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, həcm müləhizələri ilə A.Mirzəyev bu araşdırmasının yalnız bir hissəsini çəpa təqdim etmişdir. Bununla belə, o, bir məqalənin imkan verdiyi çərçivədə mühacirət ədəbiyyatşünasın əsərini mümkün qədər əhatəli təhlil etmiş və belə qənaətə gəlmişdir ki, «Səlim Rəfiq Rəfiqoğlunun «Füzuli» dissertasiyası özünün mövzu, problematika və əhatə dairəsi baxımından olduqca mükəmməl bir tədqiqat olub, ona qədər Füzuliyə həsr edilmiş əsərlərdən seçilib. Alimin 1940-cı illərdə qələmə almış olduğu bu əsərdə araşdırılan bir sıra məsələlər bugünkü füzulşünaslığımız üçün də öz aktuallığını itirməmişdir. Bu baxımdan, əsərin Azərbaycanda ətraflı müqəddimə, izahlar, şərhlər və adlar göstəricisi ilə nəşri zəruri-

dir» [4, s.86]. Həzrətdə bu iş A.Mirzəyevin səyi ilə gerçəkləşməkdir. Həmin əsərin «Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı kitabxanası» seriyasında çəpa nəzərdə tutulur.

S.Rəfiqin digər bir qeyri-mətbu əsəri – «Divan ədəbiyyatının məhəlli və ictimai motivləri» adlı irihəcmli (674 makina səhifəsi) monoqrafiyası Təhira Məmmadin sözügedən Beynəlxalq əlmi konfransa təqdim etdiyi məqalənin əsasında obyektivi olmuşdur. S.Rəfiqin bu əsəri ilə türk ədəbiyyatşünaslığında kök salınmış prinsiplə məsələyə – türk divan şeirinin ortağ Şərq divan ədəbiyyatı içərisində «əndiləməsi» əhənəsinə və ictimai motivlərin divan ədəbiyyatına yad olması fikrinə etiraz etdiyiini vürğuləyan T.Məmmədə görə, mühacir əlmin divan ədəbiyyatında məhəlli və ictimai motivlərin öyrənilməsi üçün müəyyənləşdirilmiş fundamental prinsiplər konseptual, metodoloji xarakter daşıyır və sözügedən problemin həlli baxımından əhəmiyyətlidir.

Ədalət Təhizadənin «Məhəmmədəli Rəsulzadə və Azərbaycan klassik ədəbiyyatı» məqaləsi XX əsr milli hərəkatının və siyasi mühacirətinin ünlü simalarından olan bu şəxsin Əhməd Cəfəroğlunun redaktorluğu ilə İstanbulda çıxmış «Azərbaycan yurd bilgisi» dərgisində 1933-cü ildə dərc etdiyi «Qətran haqqında notlar», «Seyid Əzim Şirvaninin bir şeiri münasibətilə», «Azəri türklərinin həyat və ədəbiyyatında nəşə», «Şair İsmayıl Nakam», «Məhsit Gəncəvi», «Gəncəli Nizami» və «Azəri ədəbiyyatında Sabiri» adlı əlmi məqalələrinin təhlilinə həsr edilmişdir. Özündən əvvəl bu mövzuya toxunan araşdırmaçının (bu sətirələrin müəllifinin) əməyini qədrişünaslıqla dəyərləndirən Ə.Təhizadənin yekun qənaətinə görə, «M.Rəsulzadənin klassik ədəbiyyatımız üzrə inçələmələri çəx məhdud bir zaman kəsiyini – 1933-cü ildə əhatə etsə də və yalnız «Azərbaycan yurd bilgisi» dərgisi ilə bağlı olsa da, əlmi baxımdan çəx dəyərlidir, çünki onlarda irəli sürülmüş bir çəx düşüncələr sonrakı daha ciddi araşdırmalara geniş çıxış açmış, onlarda əksini tapmış bir çəx faktlar isə indinin özündə də əlmi aktuallığını saxlayaraq çəğdəş tədqiqatlar üçün etibarlı qaynaq rolu oynayır» [4, s.123].

Siracəddin Həcinin «Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığında Nizami Gəncəvinin milli və ədəbi kimliyi məsələsi (Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin «Azərbaycan şairi Nizami» monoqrafiyası əsasında)» məqaləsində, adından da göründüyü kimi, bu mühüm əlmi problem dünya nizamişünaslığının sanballı örnəklərindən biri əsasında araşdırılmaya cəlb edilmişdir. Məqalə müəllifi dahi şairin milli mənsubiyyəti və ədəbi şəxsiyyəti ilə bağlı «Xəmsə»dən seçilmiş faktlar əsasında M.Ə.Rəsulzadənin gəldiyi qənaətləri nəzərdən keçirib dəyərləndirmişdir.

Əzizəğa Nəcəfzadənin «Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin əlmi irsində Nizaminin türklüyü və türklüyə münasibəti problemi» məqaləsinin mövzusu S.Həcinin yuxarıda qeyd olunan məqaləsi ilə üst-üstə düşsə də, məsələyə baxış bucağı ilə fərqlənir. Müəllifə görə, M.Ə.Rəsulzadənin «Azərbaycan şairi Nizami» monoqrafiyasının aktuallığını qoruyub saxlayan, bu əsərin bir çəx müzayəfəti ilə yanaşı, həm də nizamişünaslığın özündəki qeyri-obyektiv qənaətləridir: «Çünki Nizami kimi dünyanın milli mənsubiyyəti, onun doğma etnosuna münasibəti, yaradıcılığında fərqli kolorit zaman-zaman, əl indinin özündə də bəzi qərəzli müəlliflər tərəfindən pərdələnməmiş, yaxud fərqli istiqamətdə yozulmuşdur. Bəzən də Nizaminin ümumbəşəri, bütövlükdə İslam Şərqinə məxsus sənətkar adlandırılması ilə bağlı mənsubiyyəti məsələsinin üsulluca çəqəmaq meylliləri müşahidə olunmuşdur» [4, s.205-206]. Məhz bu məqamı əsas götürən Ə.Nəcəfzadə sözügedən monoqrafiyada Nizaminin türklüyü və türklüyə münasibəti məsələsinə dünya nizamişünaslığının qənaətləri kontekstində nəzərdən keçirməklə onun əlmi dəyərini bir daha təsdiq etmişdir.

Şahbə Şamioğlunun (Musayev) «Mirzə Fətəli Axundzadə Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin mühacirət dövrü əlmi irsində» məqaləsində problem böyük mütəfəkkirin «Azərbaycan Cümhuriyyəti», «Qafqaziya türkləri», «Azərbaycan kultürl gələcəkləri» və «Mirzə Fətəli Axundzadə» əsərləri əsasında tədqiq olunmuşdur. Məqalədə M.F.Axundzadənin bədii yaradıcılığı, ictimai-siyasi və fəlsəfəvi düşüncələri, dinə münasibəti və s. ilə bağlı M.Ə.Rəsulzadənin fikir və mülahizələri çəğdəş axundzadəşünaslığın nailiyyətləri baxımından təhlil edilərək dəyərləndirilmişdir. Şamioğluna görə, M.Ə.Rəsulzadənin M.F.Axundzadə ilə bağlı araşdırmaları aktuallığını bu gün də qoruyub saxlayır [4, və onlarda «təhlillər, dəyərləndirmələr etmək üçün kifayət qədər rəsonal məsələlər vardır»

s.122].

Təyyar Salamoğlu'nun (Cavadov) «Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığı Mirzə Ələkbər Sabir yaradıcılığının metodoloji münasibət kontekstində» məqaləsində qoyulan problem Əbdülvahab Yurdsevərin «Sabirin Azərbaycan ədəbiyyatında yeri» monoqrafiyası əsasında təhlilə cəlb edilmişdir. Məqalə müəllifi haqlı olaraq Ə.Yurdsevərin bu əsərinin metodoloji dəyərinə əlçək, onun Sabirin milli intibah ideali, türk birliyi, ictimaiçilik kimi məsələlərə bağlı görüşlərini ümumiləşdirir. Lakin nədənsə, T.Salamoğlu (Cavadov) özündən əvvəl həmin problemdən daha ətraflı bəhs etmiş və sətrilərin müəllifinin araşdırmalarından sərf-nəzər etmişdir. Hərçənd, bizim araşdırmalarımızda sözügedən problem təkcə Ə.Yurdsevərin deyil, eyni zamanda, mühacirət ədəbi-elmi fikrinin M.Ə.Rəsulzadə, M.Əli Rəsulzadə, M.B.Məhəmmədşad, Ə.Cəfəroğlu kimi görkəmli nümayəndələrinin əsərləri əsasında təhlil edilmişdir [1, b), s.127-135; 5]. Bu məqamı görkəmli sabirşünas alim, fil.ə.d., prof. Tərlan Novruzov öz uyğun araşdırmasında təqdir etmişdir [6, s.221-222]. Biz də T.Salamoğlu'nun (Cavadov) mühacirət sabirşünaslığına müraciətini təqdirəlayiq hal sayır və onun gələcəkdə mövzu ilə bağlı digər araşdırmalardan da bəhrələnməyini uyğun görürük.

Tehran Əlişanoğlu (Mustafayev) «1920-1930-cu illər Azərbaycan ədəbiyyatının tənqidi dərəcəsi» mühacirət ədəbiyyatşünaslığı faktorunu» məqaləsində problemin nəzəri-tipoloji aspektlərini öna çəkmişdir. Müəllifə görə, «bu gün, ədəbi-elmi praktikada müstəqillik illəri rəkrusundan 1920-1930-cu illər ədəbi prosesini yenidən dəyərləndirməyə cəhd edərkən, baxıb-görürük ki, mühacirət ədəbi təqdidinin zamanında irəli sürüldü mövqələrdən heç də uzaq getməmişik. «Yeni»ni qarşıdirməqənsə, vaxtilə mövcud, amma uzun müddət xəbərsiz olduğumuz obyektiv – elmi baxışlara qayıdıb, onumu dərinləşdirməliyik? Ya müstəqillik illərinin açdığı geniş sərbəstlik imkanlarından bəhrələnilib hər halda dövrə yenidən, mühacirət irsini də cəlb etməklə yeni tənqidi baxış sərgiləməliyik?» [4, s.89]. T.Əlişanoğlu (Mustafayev) mühacirət ədəbiyyatşünaslığı ilə dialoq və polemikada ədəbi dövrün səciyyəsinə müəyyənləşdirməyə çalışmış və belə bir qənaətə gəlmişdir ki, həmin dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatında milliyyətçi cərəyanla yanaşı, yeni inqilabi estetikaya əsaslanan ədəbiyyat da təşəkkül tapmışdır.

«Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, vəzifələr» II Beynəlxalq elmi konfransından sonra araşdırdığımız mövzuya aid dərc edilmiş iki məqalə üzərində də dayanmağı zəruri sayırıq.

Şahbaz Şamıoğlu (Musayev) «Mirzə Fətəli Axundzadə Əhməd Cəfəroğlu'nun elmi irsində» adlı məqaləsində problemi mühacirət alimin irsində özünü təbircə desək, mövzu ilə əlaqədar «daha əhəmiyyətli saydığı, eyni zamanda, bəzən mübahisələrə yol açan iki tədqiqat əsəri üzərində» nəzərdən keçirib həll etməyə çalışmışdır. Bunlar Ə.Cəfəroğlu'nun «Azərbaycan yurd bilgisini» dərgisində çap olunmuş «Mirzə Fətəli Axundzadə» və «Mirzə Fətəli Axundzadə haqqında bir vəsiqə» məqalələridir. Məqalə müəllifi sözügedən araşdırmalarda M.F.Axundzadənin törcümeyi-halı, bədii yaradıcılığı, münasirləri ilə əlaqələri, yeni əlifba uğrunda mübarizəsi, bununla əlaqədar olaraq Türkiyəyə səfəri və s. bağlı məsələləri axundzadəşünaslığın çağdaş səviyyəsi baxımından təhlil edərək belə qənaətə gəlmişdir ki, 1930-cu illərdə dərc edilən həmin məqalələr «bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlamaqda, müasir tədqiqatçılar üçün yetərli faktlar tərkəməkdədir» [7, s.81].

Aslan Salmanovun «Səməd Vurğun Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığı və tənqidində» məqaləsində problem M.Ə.Rəsulzadənin «Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı» monoqrafiyası və Ə.Cəfəroğlu'nun «Modern Azərbaycan ədəbiyyatına topla bir baxış» məqaləsi əsasında nəzərdən keçirilir. Mühacirət ədəbiyyatşünaslarının Səməd Vurğun yaradıcılığı və şəxsiyyəti ilə bağlı fikir və mülahizələrinə obyektiv və bəzi hallarda subyektiv məqamları çoxsaylı ədəbi-tarixi faktlar əsasında, eyni zamanda, sovet dövrü ədəbiyyatşünaslığı və ədəbi təqdidinin qənaətləri ilə müqayisəli şəkildə araşdıran məqalə müəllifi dəyərli elmi nəticələrə gəlmişdir. Sözüün gərçək anımlı ilə paylaşkar vurğunşünas olan A.Salmanovun (Biz burada bu məqamı ona görə xüsusi vurğulayırdıq ki, bəzən *peşakar* təyini qətiyyənlə ona layiq olmayan cizma-qaraçıların adı qarşısında da işlənilir.) fikrinə, mühacirət ədəbiyyatşünaslığının S.Vurğun yaradıcılığına bəzi hallarda birtərəfli yanaşmasının səbəbi «bir

tərəfdən, M.Ə.Rəsulzadənin özünün də etiraf etdiyi kimi, «Dəmir pərdə arxasındakı hadisələrə aid qaynaqlardan kifayət qədər istifadə edə bilməmələri», digər tərəfdən isə şairin zəngin və mürəkkəb irsini bir toplu halında kifayət qədər öyrənmə, eləcə də dövrün ədəbi təqdidinin onun yaradıcılığına münasibətini izləyə bilməmələrindədir» [8, s.187]. O, bu qənaəti «M.Ə.Rəsulzadə və Ə.Cəfəroğlu'nun S.Vurğun haqqında mülahizələrinin cəmi iki mənbəyə – şairin «Vəziqə» dramına və 5-6 cümləlik bir məktubuna əsaslanmasında, dövrün təqdidinin isə şairin yaradıcılığına münasibətinə, umumiyyətlə toxunmamaları» ilə əsaslandırır [8, s.187].

Göründüyü kimi, nəzərdən keçirdiyimiz dövrdə Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığının araşdırılması yönündə bir sıra uğurlu nəticələr qazanılmışdır. Bu araşdırmalar mühacirətimizin zəngin ədəbiyyatşünaslığı irsi barədə təsəvvürlərimizi bir qədər də dərinləşdirmiş, həmin irsin çağdaş ədəbi-elmi prosesə inteqrasiyasını sürətləndirmişdir. Lakin sözügedən sahədə həllini gözləyən xeyli problem vardır. Hazırda Azərbaycan MEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun uyğun şəraitində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Elmin İnkişafı Fondunun maliyyəyə dəstəyi «Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: təşəkkülü, inkişaf mərhələləri və problemləri» kompleks elmi tədqiqat layihəsi çərçivəsində apanılan araşdırmalar bu problemlərin müəyyən qismini həll edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bu barədə ətraflı bax: a) Nikpur Cabbarlı. Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığının tədqiqinə dair. Ədəbi-nəzəri fikir iki əsrin qovşağında. Respublika konfransının (Bakı, 20-21 iyun 2001-ci il) materialları. Bakı, "Elm", 2001; b) Cabbarlı Nikpur. Mühacirət və klassik ədəbi irs. Bakı, "Elm", 2003.
2. Hüseynli Tural. Hüseyn Cavid və Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığı. Bakı, Azərşərh, 2004.
3. Cabbarlı Nikpur. Mühacirət və XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. Bakı, "Elm və təhsil", 2015.
4. "Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatı: reallıqlar, problemlər, vəzifələr". II Beynəlxalq elmi konfransın materialları. Bakı, "Elm və təhsil", 2016.
5. Cabbarlı Nikpur. Sabir mühacirət ədəbiyyatşünaslığında. "Ədəbiyyat qəzeti", 30 may 1997.
6. Novruzov Tərlan. Sabirşünaslıq Azərbaycanda və xaricdə. Bakı, "Nurlan", 2012.
7. Şamıoğlu (Musayev) Şahbaz. Mirzə Fətəli Axundzadə Əhməd Cəfəroğlu'nun elmi irsində. Azərbaycan MEA-nın Xəbərləri (Humanitar elmlər seriyası), 2016, №2.
8. Salmanov Aslan. Səməd Vurğun Azərbaycan mühacirət ədəbiyyatşünaslığı və tənqidində. Poetika.izm (Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Əsərləri). 2017, №3.

AZERBAIJANI EMIGRATION LITERATURE STUDIES AND CONTEMPORARY LITERARY-SCIENTIFIC THINKING

Summary

In the article is dealt with the works done for studying the Azerbaijani emigration literary studies between 2004 and 2017 and the author comes to the conclusion that in above-mentioned period some successful results had been achieved in this field. These researches extended our ideas on rich emigration literary studies and accelerated the integration of that heritage into contemporary literary-scientific process. At the same time, being a number of problems to be solved is highlighted, and future development prospects are determined.

АЗЕРБАЙДЖАНСКОЕ ЭМИГРАНТСКОЕ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ И СОВРЕМЕННАЯ ЛИТЕРАТУРНО-НАУЧНАЯ МЫСЛЬ

Резюме

В статье рассматриваются проведенные за 2004-2017 годы исследования по азербайджанскому эмигрантскому литературоведению и делается заключение, что за этот период был проведен ряд успешных исследований. Эти исследования еще более углубили наши представления о богатом литературоведческом наследии эмигрантов, во ускорении его интеграции в современный литературно-научный процесс. В то же время акцентируются задачи своего решения проблемы по данной теме и определяются перспективы развития этой области.

AMEA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2019, №1